

RECENSIE

WETENSCHAP ALS WEDDENSCHAP

W.K.B. Hofstee, De empirische discussie, theorie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. (Boom, Meppel 1980)

ruud bosman

In de sociale wetenschappen kent men het vak 'methodologie', een discipline, die men in de kurrikula van natuurwetenschappelijke studies tevergeefs zal zoeken. De methodologie presenteert een aantal instrumenten - met name statistiek - die de wetenschapper in staat stellen 'wetenschappelijk' te werk te gaan.

Nu is het begrip wetenschappelijkheid de laatste decennia in de analytische georiënteerde wetenschapsfilosofie nogal aan discussie onderhevig geweest en daar niet zonder kleerscheuren vanaf gekomen. Dit doet vermoeden dat ook m.b.t. de methodologie ons nog enige polemiek te wachten staat.

De groningse hoogleraar in de psychologie W.K.B. Hofstee heeft hiertoe een belangrijke aanzet geleverd met de publikatie van een boek dat de gemoederen van sociale wetenschappers, methodologen en wetenschapsfilosofen nog wel enige tijd bezig zal houden. Weliswaar is de kern van het boek, n.l. het idee van de weddenschap als methodologies model, eerder gepubliceerd (Hofstee 1977) (1), maar dit model wordt nu dusdanig uitgewerkt en doordacht gepresenteerd dat men er niet meer omheen kan. Meer nog dan dat het boek een nieuw methodologies model lanceert, rekent het af met het oude model van een methodologie die is gebaseerd op de wetenschapsfilosofie van het logies empirisme en waarmee in Nederland vooral de naam van A.D. de Groot verbonden is.

Het boek van Hofstee is van het begin tot het einde in een volstrekt heldere en zakelijke stijl geschreven, vakjargon wordt systematies geïntroduceerd en formalismen worden functioneel aangewend.

Demarkatieprobleem

Hofstee bepaalt de plaats van zijn theoretiseren tussen de wetenschapsfilosofie enerzijds en de methodologie anderzijds en geeft hieraan de naam 'onderzoekstheorie'.

Met de categorieën wetenschapsfilosofie en onderzoekstheorie korresponderen twee nivo's waarop het begrip wetenschappelijkheid kan worden benaderd, n.l. 'wetenschappelijkheid

überhaupt' en 'houdbaarheid'. Vooral het tweede nivo van wetenschappelijkheid staat bij Hofstee centraal. Kriterium voor wetenschappelijkheid überhaupt is volgens Hofstee falsifieerbaarheid. Dit begrip wordt door hem omgebouwd tot 'wedbaarheid', d.w.z. dat een uitspraak wetenschappelijk is als er een weddenschap op kan worden afgesloten. Het begrip wedbaarheid omvat het begrip falsifieerbaarheid, maar ondervangt een aantal bezwaren ertegen waarvan door Hofstee als belangrijkste wordt genoemd het bezwaar dat het falsifikatiebeginsel niet bruikbaar is i.v.m. singuliere kansuitspraken (de kans dat een bepaalde eenmalige gebeurtenis optreedt) en zoals te voorzien interesseren juist deze uitspraken de promotor van het weddenschapsmodel.

De romp van het boek bestaat uit uitvoerige analyses van criteria voor wetenschappelijkheid van het tweede nivo (houdbaarheid van uitspraken) zoals die in het kader van de klassieke statistiek en bayesiaanse statistiek ontwikkeld zijn. Op rigoureuze wijze wordt afgerekend met pretenties die aan deze (op zich waardevolle) instrumenten verbonden worden: 'In de sociaal-wetenschappelijke rapportering wordt vrijwel onveranderlijk een verkeerde interpretatie gegeven aan uitkomsten van significantietoetsen' blz. 63. In het kader van Hofstee's model wordt het begrip houdbaarheid benaderd via scoringsregels. Verschillende regels worden onderzocht op hun geschiktheid om een zgn. persoonlijke prediktieve kansverdeling te beoordelen en daar draait het natuurlijk allemaal om in een weddenschap.

Paradox

Nadat op deze wijze aan beide nivo's van wetenschappelijkheid inhoud is gegeven wordt het weddenschapsmodel uitvoerig uitgewerkt en in zijn konsekventies geanalyseerd. En als het om subtiele analyses gaat, dan is Hofstee op zijn best. In het laatste hoofdstuk van het boek volgt nog een beschouwing over een relatief zelfstandig onderwerp, n.l. over de paradoxaliteit van sociaal-wetenschappelijke uitspraken. Deze paradoxaliteit heeft te maken met het zelfrefererende karakter van de sociale wetenschappen (de sociale wetenschapper maakt deel uit van de sociale orde die onderwerp van zijn onderzoek vormt en is hiervan principieel niet te isoleren) en kan in zijn konsekventies worden vertaald in een breed scala van storende effecten. Zo geeft Hofstee het voorbeeld van onderzoek naar het verschijnsel 'social desirability'. Op het moment dat de proefpersonen weten of vermoeden dat het de onderzoeker er om te doen is na te gaan of betrokkenen geneigd zijn zich zelf bij zelfbeoordeling gunstige eigenschappen toe te schrijven, zullen ze zich meer bescheiden opstellen, hetgeen ook een manifestatie van het onderzochte effect is. Hofstee stelt vast

dat dit soort paradoxen een serieus probleem vormen (en zet zich hiermee o.a. tegen Linschoten af) dat de betrekkelijkheid van alle wetenschappelijke methodologieën benadrukt, inclusief het wetenschappensmodel.

Voortbordurend op deze betrekkelijkheid wordt aan het slot van het boek gesteld dat het begrip 'sociale technologie' in het licht van de paradox veel meer de betekenis van 'beleid' krijgt.

Procedureopvatting

In bovenstaand resumé is een belangrijke kwestie niet uit de verf gekomen. Dit punt wordt aangegrepen om enige kritiese kanttekeningen te plaatsen. In het wetenschappensmodel representeren wetenschappelijke uitspraken niet langer '(objektieve) kennis' over de werkelijkheid (produktopvatting van wetenschap), maar staan procedures om uitspraken te beoordelen centraal (procedureopvatting van wetenschap) waarbij de vraag naar de kennistheoretiese status van die uitspraken in het midden wordt gelaten, om zo een aantal filosofiese problemen te omzeilen. Twee essentiële elementen van de wetenschappensprocedures zijn de bepalingen dat men a. het eens moet zijn over de wijze waarop de uitspraak die inzet is van de wetenschap geoperationaliseerd zal worden, of er mag, zoals Hofstee o.a. op blz. 117 stelt, niet sprake zijn van een semanties meningsverschil, en b. bereid moet zijn zich onvoorwaardelijk en zonder morren bij de feiten neer te leggen. Hofstee houdt met deze bepalingen de discussie in de wetenschapsfilosofie over concurrerende paradigma's en over de betrekkelijkheid van 'feiten' buiten de deur. We hebben hier te maken met cruciale thema's uit de wetenschapsfilosofiese discussies van de laatste decennia. Het logies-empiristies programma is stuk gelopen op het inzicht dat verschillende paradigma's in de zin van theoretiese kaders verschillende 'semantiese frameworks' vertegenwoordigen en daarom niet onderling vergelijkbaar zijn (inkommensurabel). Door de nadruk te leggen op de procedures wordt het inkommensurabiliteitsprobleem weggemoffeld in de marge. De schaal waarop zich semantiese meningsverschillen voordoen is echter niet afhankelijk van een methodologie - ook al stimuleert deze het onder de tafel werken ervan -, maar van de mate van pluriformiteit van de theorievorming. Het wetenschappensmodel concentreert zich nu noodzakelijkerwijs op verschil van inzicht m.b.t. één theoreties kader. Maar daarmee is men er nog niet, want nu stuit men op het broertje van het inkommensurabiliteitsprobleem n.l. het immuniteitsprobleem (gezamenlijk vormen deze gebroeders het rationaliteitsprobleem). Het immuniteitsprobleem houdt in dat het altijd mogelijk is falsifikatie van een theoreties konstrukt te voorkomen door het te modificeren. Een

theorie laat zich n.l. altijd uitbreiden met ad hoc hypothesen die aan de 'feiten' een andere interpretatie geven. Dit mechanisme levert een steeds opnieuw gemodificeerde theorie op die tenslotte niet te breken is: immuun voor kritiek. Maar dit is nu precies hetgeen Hofstee met zoveel woorden verbiedt, n.l. om aan de uitkomsten van onderzoek een andere draai te geven dan van te voren is afgesproken als hij stelt dat de deelnemers aan de empiriese discussie bereid moeten zijn zich onvoorwaardelijk en zonder morren bij de feiten neer te leggen. Het voor het weddenschapmodel zo essentiële risikoelement wordt volledig aan dit laatste verbod opgehangen. Samenvattend staat of valt het weddenschapmodel met twee afspraken (géén semantiese meningsverschillen, géén gemor) die een radikale filosofiese problematiek buiten sluiten, maar daarmee tevens de rol die de theorie in de wetenschap speelt. Weliswaar wordt het belang van theorievorming op verschillende plaatsen in het boek met de mond beleden, maar beslist niet rechtgedaan in het weddenschapmodel, zoals hierboven wordt aangetoond, en zich ook laat illustreren met de vele voorbeelden die Hofstee zelf gebruikt. Steeds gaat het om eenvoudige uitspraken en van een omvattende theorie is eigenlijk nergens sprake.

De vergelijking tussen wetenschap en weddenschap loopt in dit boek het gevaar op te houden een vergelijking te zijn als er geen criterium aanwezig is om wetenschap en weddenschap te onderscheiden. De speciale positie die theorievorming in de wetenschap inneemt zou zo'n criterium kunnen zijn, maar dan moet men zich wel rekenschap geven van een aantal ingewikkelde problemen die nu middels een aantal simpele procedurele bepalingen buiten de orde worden gesteld.

'De empiriese discussie' is een boek dat zijn waarde vooral vindt in uitvoerige genuanceerde analyses van stuk voor stuk belangwekkende vraagstukken. Bovendien presenteert het een model dat het mogelijk maakt ingewikkelde kwesties te analyseren middels voor iedereen aansprekelijke begrippen zoals weddenschap, risico, inzet, niet morren etc. Hiermee echter worden ook een aantal problemen onder de tafel gewerkt, zodat de deze analyse overstijgende klaim dat het weddenschapmodel een reëel alternatief vormt voor de in het slop geraakte traditionele methodologie niet overeind kan blijven. Daar wil ik een weddenschap op afsluiten.

Noten

- (1) Hofstee, W.K.B., De weddenschap als methodologisch model, Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie, 1977, 32, p. 203 - 217.